

2. *Дворнік Ф.* Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – К., 2000.
3. *Наливайко Д.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. / Д. Наливайко. – К., 1998.
4. *Плохій С.* «Наливайкова віра»: козацтво та релігія у ранньомодерній Україні / С. Плохій. – К., 2005.
5. *Серегина А.* История и английская религиозная полемика XVI – начала XVII веков / А. Серегина // История и память: историческая культура Европы до начала нового времени. – М., 2006. – С. 506–554.
6. *Трубина Е.* Метаистория и историки / Е. Трубина // Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. – Екатеринбург, 2002. – С. 504–518.
7. *Уайт Х.* Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века / Х. Уайт. – Екатеринбург, 2002.
8. *Чижевський Д.* Історія української літератури / Д. Чижевський. – К., 2003.
9. *Шевченко І.* Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. / І. Шевченко. – Львів, 2001.
10. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. – К., 2007.
11. *Barycz H.* Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego: Studia nad historiografią w. XVI–XVIII / H. Barycz. – Warszawa, 1981.
12. *Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.* Z rękopismu odkrył i do druku podał F. M. Sobieszczański. – Warszawa, 1851.
13. *Nehring W.* O historykach polskich XVI w. / W. Nehring. – Poznań, 1860. – Cz. 2. O życiu i pismach Joachima Bielskiego.
14. *Piasecki P.* Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego / H. Piasecki. – Kraków, 1870.

Надійшла до редколегії 02.10.2008 р.

УДК 94(477.5) «1742»

О. А. Репан

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГЕНЕРАЛЬНА СТАРШИНА ТА ПОЛКОВНИКИ ГЕТЬМАНЩИНИ В 1742 р.

Висвітлено персональний склад та шляхи набуття посад генеральною старшиною та полковниками Лівобережної України в 1742 р.

Думаю, шановний читач погодиться з твердженням, що козацька старшина у вітчизняній історіографії (за винятком хіба радянського періоду) не може поскаржитися на неувагу. Початок процесу вивчення

© О. А. Репан, 2008

старшин як соціальної групи поклали самі старшини та їх нащадки наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., занепокоєні як відстоюванням корпоративних інтересів, так і патріотичними міркуваннями про потребу збереження пам'яті про славні часи, про що не раз писали сучасні дослідники [9; 10]. Зрозуміло, що народницька позиція напевно найкращого фахівця з історії Гетьманщини О. Лазаревського призводила до окреслення не зовсім симпатичних портретів козацьких старшин [13; 14; 15; 16], але й роботи цього автора, й роботи його колег (згадаймо хоча б В. Модзалевського) [17] вводять до наукового обігу масу цікавих фактів та гіпотез. Процес тривав у XX столітті, де не можна пройти повз дослідження М. Слабченка [26] чи Л. Окиншевича [19; 20; 21]. На сучасному етапі варто говорити як про вивчення певних епох в історії Гетьманщини, які об'єктивно не можуть обійтися без з'ясування позицій старшин, їх діяльності, службових переміщень, так і про спеціальні роботи [11; 12; 22; 23; 25], що звертаються до різних аспектів життя та функціонування старшинської верстви.

То що, така поважна історіографія примушує схилити голову і шукати інших об'єктів дослідження? Зрозуміло, питання риторичне. Почнімо з найпростішого – 1742 рік репрезентує добу, найменше досліджену в історії Гетьманщини XVIII ст. Це час міжгетьманства, час діяльності Правління гетьманського уряду – і досить довго він видавався історикам занадто тьманим у порівнянні з блискучими днями Мазепи чи «золотою осінню» Розумовського. Постають й інші, більш вузькі, питання. Як проводилася політика російського уряду щодо заміщення старшинських посад? Що за якості вимагалися від кандидата? з яких позицій були досяжними ті чи інші старшинські ранги? На ці та деякі інші питання ми спробуємо пошукати відповіді стосовно 1742 року, а допоможе нам, серед іншого, цікавість голови ПГУ Івана Бібікова, який наприкінці жовтня означеного року вирішив з'ясувати, що за люди і за які заслуги є старшинами ввіреної йому Лівобережної України [5].

Загалом старшинська верства Гетьманщини суттєво оновилася протягом російсько-турецької війни 1735–1739 рр. й одразу після неї. Причини були доволі різні. Найчастіше – смерть на полі бою чи від хвороби або неможливість надалі виконувати посадові обов'язки. У 1736 р. в Кримській виправі наклали головами миргородський полковник П. Апостол та наказний переяславський полковник В. Томара [1, арк. 28–32; 2, арк. 81]. Двома роками пізніше Кримський похід (власне, битва в Чорній долині) приніс смерть генеральному бунчужному С. Галецькому та гадяцькому полковнику Г. Грабянці [3, арк. 15].

З-поміж генеральних старшин троє протягом війни майже не брали участі в управлінні та бойових діях. Це суддя М. Забіла, писар М. Турковський та осавул І. Мануйлович. Першому відомість про дії старшин протягом 1735–1738 рр. дає таку характеристику: «... стар, дряхл, едва в суде быть может» [7, арк. 7]. Ймовірно, тим самим можна пояснити бездіяльність М. Турковського та І. Мануйловича. Їхні імена майже не трапляються в документах; генеральний писар відступає на другий план, а більшістю справ у Генеральній військовій та Генеральній військовій похідній канцеляріях відає старший канцелярист А. Безбородько. Так само почував себе старим і домагався відставки полковник прилуцький Г. Галаган [25, с. 45, 64].

Як бачимо, підстави для ротації генеральної старшини та полковників були. Одразу після закінчення війни генерал Румянцев, який очолював Правління гетьманського уряду, за вимогою Петербурга підготував матеріали з приводу особового складу генеральної старшини і кандидатур, якими бажано заступити вільні посади. Частина посад вже була заміщена, щодо частини генерал надавав 2 пропозиції – першим вказував він прізвище найбажанішої «по слабому моему мненію» кандидатури, другим – варіант заміни, в разі виникнення в столиці якихось претензій до першого кандидата [6, арк. 98-99]:

Вакансія	Причина звільнення з посади	Здійснені призначення або пропозиції
Генеральний суддя М. Забіла	Старість і глухота	Генеральний осавул Ф. Лисенко
Генеральний суддя І. Борозна	Помер	Генеральний хорунжий Я. Горленко
Генеральний підскарбій А. Маркович	Не вказана	Я. Маркович Г. Стороженко
Генеральний осавул І. Мануйлович	Не вказана	М. Скоропадський Я. Якубович
Генеральний писар А. Турковський	Помер	А. Безбородько Д. Оболенський
Генеральний бунчужний С. Галецький	Помер	С. Миклашевський Я. Жураковський
Генеральний осавул Ф. Лисенко	В генеральні судді	1. П. Валкевич 2. (Нерозбірливо)
Генеральний хорунжий Я. Горленко	В генеральні судді	1. М. Ханенко 2. Ф. Остроградський

Цікавий момент – у цій відомості не представлений генеральний обозний – найстарша за відсутності гетьмана особа в старшинській

ієрархії. Логічним виглядає таке пояснення – цей ранг не вимагав заміщення, адже Я. Лизогуб із повним правом зберігав його за собою. Проте цікаво, що і перелік генеральних старшин, складений на вимогу нового голови ПГУ І. Бібікова в листопаді 1742 р. так само не містить ані посади, ані імені Я. Лизогуба. Думаю, наразі це питання варто залишити відкритим.

Генеральна старшина в 1742 р. [5, арк. 2-3]:

Ранг	Прізвище та ім'я	З якого року на посаді	З якого рангу перейшов
Ген. суддя	Я. Горленко	1741	з ген. хорунжих
Ген. суддя	Ф. Лисенко	1741	з ген. осавулів
Ген. підскарбій	М. Скоропадський	1741	з бунчукових товаришів
Ген. писар	А. Безбородько	1741	з виконуючого обв'язки ген. писаря
Ген. осавул	Я. Якубович	1740	з бунчукових товаришів
Ген. осавул	П. Валкевич	1741	з бунчукових товаришів
Ген. хорунжий	М. Ханенко	1741	з стародубських полкових обозних
Ген. бунчужний	Д. Оболенський	1741	з писарів Генерального військового суду

Власне, таблиця містить ще одну колонку – за якими указами. Проте цікаво, що ця колонка заповнена текстом, одним для всіх старшин. Тут одночасно згадується вибір тодішнього правителя Гетьманщини генерала Румянцева, здійснений разом з генеральними старшинами, полковниками та іншими старшинами, укази генералітету, укази Кабінету Міністрів та імператорські укази. Найшвидше таке змішання не є випадковим. Законна на початок 1740-х років процедура передбачала вибір кандидатів старшинами і затвердження їх Кабінетом Міністрів або імператорським указом. Інших варіантів не передбачалося, але практично вони були – перш за все фельдмаршали П. Лассі та Б. Мініх, які командували російськими арміями під час війни, висували на посади кандидатури старшин, які імпонували їм з тієї чи іншої причини*.

Крім того, порушення правила вибору, обумовлене не відомими нам зараз чинниками, бачимо з самої наведеної таблиці у порівнянні з по-

* Докладніше див.: Репан О. Урядова старшина Гетьманщини в російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х., 2004. – Т. 10. – С. 43–70.

передньою. Так, якщо кандидатами на посаду генерального підскарбія були А. Маркович та Г. Стороженко, то отримав її врешті номінант на генерального осавула – М. Скоропадський. Так само генеральним бунчужним став Д. Оболенський, заявлений як другий кандидат на ранг генерального писаря.

Таблиця цікава ще й тим, що наочно демонструє рівень ротації генеральних старшин після закінчення російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Як я вже писав, на попередній посаді лишився тільки генеральний обозний Я. Лизогуб, а ще двоє – генеральний осавул Ф. Лисенко та генеральний хорунжий Я. Горленко – отримали підвищення. Всі інші особи – нові, тобто генеральна старшина оновилася на дві третини.

Цікавою була ситуація і з обсадженням посад полковників.

Аналізуючи цю таблицю, наштотуємося на кілька показових фактів. З довоєнних полковників свої посади зберегли лише двоє – лубенський П. Апостол та полтавський В. Кочубей. Фактично маємо оновлення цієї старшинської категорії протягом війни та одразу після неї на рівні 80 відсотків. Цікаво, що легальний, прописаний в «Решительных пунктах» механізм заміщення посади був, хоча б формально, дотриманий у двох випадках – з полковниками київським та переяславським.

Кожен з інших випадків варто розглядати окремо. Гнат Галаган зумів домогтися призначення сина на своє місце, полковником прилуцьким, звернувшись напряму до Сенату. Він почав клопотатися ще в 1737 р., проте Петербург довго зволікав, не бажаючи під час війни дражнити полкову старшину, серед якої вистачало претендентів на полковництво [4, арк. 2–4; 8, с. 106]. Призначення П. Галецького на місце загиблого Г. Грабянки супроводжувало фактично піврічне протистояння з полковою старшиною, яка не хотіла визнавати креатуру фельдмаршала Лассі, але зрештою мусила скоритися [24, с. 182-183]. Схожим чином, через пряме втручання фельдмаршала, тільки вже Б. Мініха, обійняв миргородський полк слобідський сотник В. Капніст. У 1736 р. на чернігівське полковництво був призначений В. Ізмайлов. Це – відставний полковник регулярної російської армії і, зрозуміло, уряд розглядав його як один з елементів контролю за лівобережною старшиною. Як бачимо, аналогічне призначення було здійснене в 1742 р. до Ніжинського полку, куди замість росіянина І. Хрущова призначено серба І. Божича. Цікавий випадок маємо зі Стародубським полком – нащадок українського старшинського роду Ф. Максимович отримує цю високу посаду не завдяки службі в козацькому війську, а після служби безпосередньо в імперських військах.

Полковники Гетьманщини в 1742 р. [5, арк. 4, 7, 11, 15зв., 18, 21зв., 24зв., 28, 31, 35]:

Назва полку	Прізвище та ім'я полковника	3 якого року	За якими указами	З якого рангу і за які заслуги
Прилуцький	Григорій Галаган	1740	указ Сенату, імператорський указ, пропозиція О. Румянцева	з полковничих дітей, за заслуги свого батька, абшишованого полковника Г. Галагана
Ніжинський	Іван Божич	1742	імператорський указ	з полковників гусарських
Переяславський	Семен Сулима	1739	імператорський указ, пропозиція О. Румянцева та старшин	з обозних переяславських, за багатолітні діда й батька його служби
Київський	Михайло Танський	1742	імператорський указ, указ Сенату, пропозиція Генеральної військової канцелярії	з осавулів полкових київських, за багатолітні служби померлого батька його, полковника київського
Лубенський	Петро Апостол	1730	імператорська грамота з Колетії іноземних справ, пропозиція полкової та сотенної старшини	за служби батька його, гетьмана Апостола та його самого служби з юності
Гадяцький	Петро Галецький	1739	указ фельдмаршала П. Лассі, апробація цього указу імператорським указом, визначення О. Румянцевим	з полкових сотників, за служби батька його, бунчужного генерального, вбитого в Кримському поході та його самого служби
Полтавський	Василь Кочубей	1730	імператорська грамота	з бунчукових товаришів
Стародубський	Федір Максимович	1742	імператорський указ, указ Сенату	з поручників лейб-гвардії Семеновського полку за вірні служби
Чернігівський	Володимир Ізмайлов	1736	імператорський указ, указ Сенату та канцелярії Малоросійських справ, оголошених в Генеральній військовій канцелярії О. Шаховським	з відставних полковників
Миргородський	Василь Капніст	1737	імператорський указ, указ Сенату	з сотників Слобідських полків, за ревні його в армії, особливо у Кримському поході, служби

Стисло підіб'ємо деякі підсумки. Вища старшина Гетьманщини протягом та одразу після закінчення російсько-турецької війни 1735–1739 рр. великою мірою оновилася. Відбулося оновлення персонального складу генеральної старшини на 66 %, полковників – на 80 %. Причому протягом війни заміщення посад відбувалося переважно через смерть старшин. Масові заміни старих, хворих або непрацездатних старшин відкладалися до закінчення бойових дій. Ймовірно, уряд не вважав за корисне в умовах війни ображати честолюбство претендентів на різні посади. У багатьох випадках залишаються нез'ясованими причини надання посад тим чи іншим особам. З формальної точки зору законними були вибори двох-трьох кандидатів на посаду від старшинської корпорації, проте на рівні генеральної старшини та полковників ця процедура дотримувалася вряди-годи. Визначальною лишалася позиція російського уряду, причому під час війни в заміщення посад полковника втручаються російські фельдмаршали П. Лассі та Б. Мініх.

Бібліографічні посилання

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 51. Генеральна військова канцелярія. Оп. 3, спр. 5355.
2. ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 5662.
3. ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 7124.
4. ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 7685.
5. ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 8433.
6. ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 8544.
7. ЦДІАУК. – Ф. 1501. Генеральна військова похідна канцелярія; оп. 1, спр. 58.
8. Дневныя записки малороссійскаго подскарбія генеральнаго Якова Марковича. – М., 1859. – Ч. 2.
9. Колесник І. Українська історіографія: XVIII – початок XX ст. : [навч. посіб.] / І. Колесник. – К., 2000.
10. Кравченко В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) / В. Кравченко. – Х., 1996.
11. Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч. 1. Урядники гетьманської адміністрації / В. Кривошея. – Вид. 2-ге, доп., уточн. і випр. – К., 2005.
12. Кривошея І. Козацька старшина Переяславського полку (1648–1782) : [автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01] / І. Кривошея. – К., 1998.
13. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии / А. Лазаревский // Киевская Старина. – 1882, № 1, 3, 8; 1884, № 1, 5; 1886, № 1, 7; 1887, № 6-7, 8.
14. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии / А. Лазаревский. – К., 1888. – Т. 1. Полк Стародубский.
15. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии / А. Лазаревский. – К., 1893. – Т. 2. Полк Нежинский.
16. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии / А. Лазаревский. – К., 1903. – Т. 3. Полк Прилуцкий.

17. *Модзалевский В.* Малороссийский родословник : В 4 т. / В. Модзалевский. – К., 1908–1914.
18. *Оглоблин О.* Люди старої України / О. Оглоблин. – Мюнхен, 1959.
19. *Окиншевич Л.* Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVI–XVII – XVIII століть / Л. Окиншевич // Праці комісії для вивчення західноруського та українського права. – К., 1926. – Т. 2. – С. 84–171.
20. *Окиншевич Л.* Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII століть. Ч. 2. Рада старшин / Л. Окиншевич // Праці комісії для вивчення західноруського та українського права. – К., 1930. – Т. 7. – Окреме видання.
21. *Окиншевич Л.* Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII століть / Л. Окиншевич // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Мюнхен, 1948. – Т. 157. – Окреме видання.
22. *Панашенко В.* Соціальна еліта Гетьманщини (2-га половина XVII–XVIII ст.) / В. Панашенко. – К., 1995.
23. *Панашенко В.* Полкове управління в Україні (2-га половина XVII–XVIII ст.) / В. Панашенко. – К., 1995.
24. *Репан О.* Григорій Грабянка в бойових діях 1735–1738 рр. / О. Репан // Українська біографістика. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 174–183.
25. *Репан О.* Урядова старшина Гетьманщини в російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. / О. Репан // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків. 2004. – Т. 10. – С. 43–70.
26. *Слабченко М.* Малорусский полк в административном отношении / М. Слабченко. – Одесса, 1909.
27. *Gajecki G.* The Cossack Administration of the Hetmanat / G. Gajecki – Cambridge, 1978. – Vol. 1-2.

Надійшла до редколегії 13.09.2008 р.

94 (477) “1753/1764”(043. 5)

С. С. Дідик

Запорізький національний університет

ДУХОВНО-ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ НОВОСЛОБІДСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ПОЛКУ (1753–1764 рр.)

На основі опублікованих і неопублікованих джерел висвітлюється духовно-церковна історія Новослобідського козацького полку (1753–1764 рр.).

Для всього XVIII століття, як і для попередніх епох, характерна важлива роль церкви в житті людини. В контакт з церквою людина жила все своє життя. Тільки-но людина народжувалася – її хрестили